

XX. YÜZYILIN 90'LI YILLARINDA VE XXI. YÜZYILIN BAŞINDA BAŞKURDİSTAN'DA DİL SİYASETİ VE TOPLUM ŞUURU*

Languages Policy and Society Conscious in tThe 90's Years Of XXth Century and in the Early XXIst Century in Bashkortostan

FEYRUZE H. GARİPOVA**

ÖZET

XX. yüzyılın 90'lı yıllarının başında Rusya Federasyonu içindeki cumhuriyetlerin çoğunda dil kanunları kabul edildi ve Rusça ile birlikte yerli halkın dili devlet dili olarak ilan edildi. Karmaşık etno-dil durumu sebebiyle Başkurdistan Cumhuriyeti'nde bu süreçler biraz uzun sürdü. Özellikle devlet dillerinin sayısı sorunu toplumun önde gelen kesimleri tarafından çok tartışıldı. Üç çözüm teklif edilmişti: bir dili, iki dili veya üç dili devlet dili olarak ilan etmek. Yerli halkın dilini devlet dili olarak ilan etmenin asıl sebebi onu kaybolmaktan korumaktır fikri ayrıca işaret edilmiştir. Bu konu ile ilgili benzer fikirler Çuvaş Cumhuriyeti faaliyet adamları tarafından da söylenmiştir. Progressif toplum şuuru Başkurdistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Başkurtça'yı bilmesi-bilmemesi sorununu da olumlu çözmeye yardım etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil siyaseti, toplum şuuru, devlet dili, yerli halkın dili, dili koruma, Cumhurbaşkanı'nın Başkurtça'yı bilmesi sorunu.

ABSTRACT

In the early 1990s, laws on languages were adopted and indigenous languages, along with the Russian language, were declared official languages in many republics in the Russian Federation. Due to the complex ethno-linguistic situation in the Republic of Bashkortostan, these processes took longer. Of particularly great controversy among the public was the issue of the number of official languages. Three decisions of the issue was suggested : to declare one, two, or three languages to be official. It was stressed that the main reason for declaring an indigenous language to be official was to protect it from extinction. Similar thoughts were expressed by public figures of the Chuvash Republic. The question of whether or not the President of the Republic of Bashkortostan should speak the Bashkir language has been favorably resolved thanks to progressive social thought.

Key Words: Language policy, public opinion, the state language, the language of the indigenous people, protection of language, the question of whether or not the President can speak the Bashkir language.

* Bu makale, "Osnovniye tendensii razvitiya obşçestvennoy mıslı" adıyla, 2009 yılında Ufa'da, DizaynPoligrafServis, yayınları arasında çıkmış olan **Yazıkovaya politika i obşçestvennaya mısl'** adlı kitabın 34-40. sayfalarında yayınlanmıştır.

** Dr., Başkurdistan Bilimler Akademisi Beşerî Bilimler Enstitüsü, Ufa – Rusya/Başkurdistan, gfayruza@gmail.com

1990 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti'nin devlet egemenliği ilan edildikten sonra toplumun önde gelen çevrelerinde Rusça dışındaki dilleri canlandırma, devlet dilini seçme sorunları söz konusu olmuştur. Dil kanununu yapmak ve devlet dillerini belirlemek gerekiyordu. Eskiden (1920-30'lu yıllarında) cumhuriyet halkları dillerini kullanmayı düzenleyen düzenlemelerin olmasına rağmen, Başkurdistan'da bu kanun başka cumhuriyetlere göre geciktirilerek kabul edilmiştir. Bu gecikmenin sebeplerinden biri, devlet dili sorunu üzerindeki münakaşalardır. Bu sorun toplumun önde gelen çevrelerinde ve basında geniş bir çapta görüşülmüştür. Bu sorunu çözenin birkaç yolu teklif edilmiştir.

Ural Başkurt Halk Merkezi 17-18 Aralık 1989 tarihlerinde düzenlediği 1. Kurucular Toplantısı'nda "yerli halkın dili olan, ismi cumhuriyetin ismiyle aynı olan Başkurtça'yı muhafaza etmek ve fonksiyonlarını genişletmek amacıyla Başkurt Cumhuriyeti'nde ona devlet dili statüsünü vermek gereklidir" kararına varmıştır¹. Bu kararı 23-25 Aralık 1991 tarihlerinde düzenlenen VI. Olağanüstü Umum Başkurt Toplantısı'na katılanlar da desteklemiştir. O zaman Başkurdistan'da *Dillerin Statüsü Kararı* kabul edilmişti. Orada, "*Başkurtça'yı asimilasyondan ve kaybolmaktan korumak amacıyla Başkurdistan'da devlet dili diye ilan etmek gerek. Cumhuriyette yaşayan birçok milletlerin kendi aralarında temasta bulunabilmelerini sağlamak için Rusça'yı milletlerarası konuşma dili olarak ilan etmek ve bunu Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası'yla tesbit etmek gerek*"², diye yazılmıştır.

Gördüğümüz gibi, yukarıda gösterilen kararlarda sadece Başkurtçayı devlet dili olarak ilan etmek teklif edilmiştir. Rusça bile ancak milletlerarası konuşma dili statüsü verilmiştir. Oysa ki bu, 21 Ekim 1991 tarihinde kabul edilen ve Rusçayı Rusya'nın tüm topraklarında devlet dili olarak ilan eden RSFSC'nin RSFSC Halklarının Dilleri Hakkındaki Yasası'na aykırıydı. Başkurtça'yı devlet dili olarak ilan etmenin asıl maksadı onu kaybolmaktan korumaktır.

Devlet dili olarak ancak yerli halkın dilini ilan etmek fikri Rusya'nın başka cumhuriyetlerinde de söylenmiştir. Meselâ, Çuvaş Cumhuriyeti'nde bu mesele, 1990 yılında Diller Kanunu kabul edildikten sonra da günün meselesi olmaya devam etmiştir³. "*Kabul edilen şekilde Diller Kanunu görevini yerine getirememekte, toplumda Çuvaşçanın fonksiyonlarının genişlemesi farkedilmemektedir*" fikri delil olarak gösterilmiştir⁴. Bundan dolayı, "*böyle vaziyet (hem Çuvaşçayı, hem Rusçayı devlet dili olarak ilan etmek. – F.G.) meydana gelen durumu değiştiremez. Daha eskiden kalan kaidelere uyararak bürokratlar ancak Rusça yazacaklar. Sıradan bir Çuvaş da çocuğunu Rus okuluna gönderecek. Çuvaşça, eskisi gibi görevsiz kalacak, hiç gerekmeyecek ve göz önünde yavaş yavaş kaybolacaktır.*" tahmininde bulunulmuştur⁵. Rusçaya milletlerarası konuşma dili statüsünü vermek teklif edilmiştir ve milletlerarası konuşma dilinin statüsü devlet dili statüsünden daha yüksek sayılmıştır⁶.

Tatar İctimaî Merkezi vekilleri devlet dili olarak üç dili görmek istemekteydiler. Onlar, Başkurtların, Tatarların ve Rusların cumhuriyet halkının çoğunu teşkil etmesini ve kamu refahının onların hareketlerine bağlı olmasını delil olarak göstermişlerdir. Bu halkların dillerini devlet dili olarak ilan etmek halkların anlaşmasını sağlamalıydı⁷. Bu çözüm taraftarlarının tek delili, Tatarcanın nicelik emaresine göre cumhuriyette ikinci sırada olan halkın dili olmasıydı (1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre. – F.G.)⁸. Meselâ, D. Gilyazetdinov Sovyet Başkırıyası gazetesinde yayımlanan (16 Mayıs 1992) "Birliği mi seçiyoruz?" isimli makalesinde, "*Niçin Başkurtça ve Rusça ile birlikte Tatarcanı da devlet dili*

¹ *Etnopolitiçeskaya mozaika Başkortostana: 3 Cilt*, M.N. Guboglo (Haz./Ed.), Moskova 1992-1993, C:2, s. 103.

² *Age*, s. 159-160.

³ Andreyev İ.A. Funktsionirovaniye i razvitiye çuvaşskogo yazıkı v usloviyah dvuyaziçiya, *Vestnik Çuvaşskoy natsional'noy akademii*, NO 2 (1994), s. 35.

⁴ Andreyev İ. Ne mojet bit' pomehoy, *Sovetskaya Çuvaşiya*, 11 Aralık (1992).

⁵ Yegorov N.İ. Perestroyka i blijayşie perspektivi razvitiya çuvaşskogo yazıkı, *Çuvaşskiy yazık v usloviyah dvuyaziçiya, içinde*, Çeboksarı 1991, s. 54.

⁶ *Age*, s. 52.

⁷ *Etnopolitiçeskaya mozaika Başkortostana: 3 Cilt*, *age*, s. 69.

⁸ Bkz. Yazık i yego status, *Sovetskaya Başkiriya*, 17 Mart (1992); Komarov A. Radetelyam imperii, ili pri çyem zdes' Ruzvel't?, *Sovetskaya Başkiriya*, 27 Ekim (1992).

olarak ilan etmek gerek? Birincisi, cumhuriyetimizde eskiden böyleydi, yani dillerin üçü de eşitti ve bu hem milletlerin hem halklar arasındaki münasebetlerin gelişmesi için önemli olmuştur. İkincisi, Başkurdistan'da Tatarların sayısı 1,2 milyondur, onlar tüm halkın yüzde 28,4 teşkil etmektedir, yani her 4. vatandaştan biri Tattardır”, diye yazmaktadır. Ama şunu söylemeliyiz ki bu fikirde birinci delil yanlıştır. Eğer yazar Başkurdistan'da devlet dilleri tarihinin önceki devirlerinden bahsediyorsa, XX. yüzyılın 20'li 30'lu yıllarında Başkurdistan'da devlet dilleri olarak Başkurtça ve Rusça ilan edilmişti, XX. yüzyılın 50'li 80'li yıllarında ise cumhuriyette tüm ülkedeki gibi hiç bir dil resmî olarak devlet dili statüsüne sahip değildi⁹.

Kanaat önderlerinin diğer grubu iki dile, Başkurtça ve Rusçaya devlet dili statüsünü vermenin taraftarıydı. Özellikle bu konu Z.G. Uraksin tarafından teklif edilen diller kanunu taslağında yazılmıştır. İki devlet dilinin taraftarları, Başkurdistan'da Ekim Devrimi'nden sonra hemen iki dilin, Başkurtça ve Rusçanın, devlet dili olarak ilan edilmesi gerçeğinden hareket etmişlerdir. Anayasada dillerin statüsü hakkında madde olmadığı zaman da “Gerçekte cumhuriyetlerde devlet dili statüsünü Rusça ve sınırlı bir şekilde adı cumhuriyetin adıyla aynı olan halkın dili yaparlardı.”¹⁰

Bir halkın dilini devlet dili olarak ilan etmek asla başka halkların dil haklarına zarar vermek anlamına gelmemelidir. Genelde bunu hukukî belgede özellikle belirtmektedirler. Meselâ, BC'nin Başkurdistan Cumhuriyeti Halklarının Dilleri Hakkındaki Yasası'nın 2. maddesine göre BC'de diller eşit haklara sahiptir: “Baskurdistan Cumhuriyeti Halkları dillerinin hak eşitliği kanun tarafından korunmaktadır. Kimsenin, kanun tarafından öngörülen durumlar hariç, herhangi bir dili kullanırken kayıt koymaya veya üstün tutmaya hakkı yoktur”.¹¹

Yerli halkın dilini devlet dili olarak ilan etmenin sebebi, gelişmesi için uygun şartlar sağlayarak onu başka dillere karşı korumak değil, büyük ihtimalle onu yok olmaktan korumaya çalışmaktır. Bunu ünlü toplum adamlarının fikirleri de doğrulamaktadır. Meselâ, felsefeci D.J. Valeyev, “Zdravıy smisl podskazıvaye” adlı makalesinde¹² dillerin statüsü hakkında düşünerek, Başkurtça'yı devlet dili olarak ilan etmenin maksadı “Başka halklara zorla kabul ettirmek değil, onu yok olmaktan, Başkurtlar arasında ona nüfuz kazandırmak yoluyla güçlendirmektir. Başkurtçayı bilmeyenlere ise Rusça yeterlidir”. Başka bir felsefeci B.S. Galimov'un fikrine göre, “Dilin devlet statüsü sorununa değişik açılardan bakabiliriz. Bu dilde kançılırya işlerinin yapılması ve herkesin bu dili konuşması muhakkak değildir. Bu önemli, ama esas şart değildir. İkincisi, kendi dilini korumak ve geliştirmek için çabalamak kendine hürmet eden her halkın doğal hakkıdır.¹³ Rusya Bilimler Akademisi akademisyeni R.İ. Nigmatullin Başkurtçanın kaderi için korkarak, “Baskurdistan'da Başkurtçanın rolünü yükseltmek çok önemli, çünkü onu, dünyanın başka bir yerinde değil, ancak burada kurtarmak mümkündür. Yoksa biz onu kaybedeceğiz. <...> Eğer dili halkın çoğu kullanıyorsa, o resmî statü almalı ve desteklenmelidir. Ama bu, aktif adamların münakaşa ve mücadele etmesi yoluyla değil, iyilikle yapılmalı. <...> Başkurtçayı Tatarlar ve Ruslar küçük bir alanda bile kullanmazlarsa, Başkurtlar onu tek başına koruyamazlar. Bir de Tatarçayı, Çuvaşçayı, Udmurtçayı, Marıceyi ancak birlikte kurtarmak mümkündür” diye yazmaktadır¹⁴. Benzer fikirleri biz Çuvaş alimleri yazılarında da bulabiliriz. Meselâ, N.İ. Yegorov, “Milli dilin devlet statüsünden bahsederseniz, o kimseye zorla kabul ettirilmez, o başka büyük ve küçük halkları tabi etmek ve özümlemek aleti değil, o ancak kendini korumaya yöneltilmiştir. <...> Çuvaşçayı Anayasa'da cumhuriyetin devlet dili olarak kanunlaştırmak isteğinin ilk sebebi, Çuvaşların çoğunun ve cumhuriyette yaşayan başka Çuvaş olmayan bilinçli vatandaşların Çuvaşçanın şimdiki zamanda kendi cumhuriyetinde kötü durumda olmasından dolayı endişe etmesi ve kaygılanmasıdır. Çuvaşça, toplum hayatının devlet idaresi, parti işi, ilim, endüstri,

⁹ Bkz. Garipova F.H. **Opıt yazıkovogo stroitel'stva v Respublike Başkortostan**, Gilem, Ufa 2006, 176 s.

¹⁰ Natsional'niye problemi transformatsii obşçestva v stranah SNG: Materialı mejdunarodnoy naučnoy konferensii, Ufa 2003, s. 135.

¹¹ Gosudarstvenniye i titul'niye yazıkı Rossii: Ensiklopedičeskiy slovar'-spravočnik, V.P. Neroznak (Ed.), Academia, Moskova 2002, s. 494-495.

¹² Valeyev D.J. Zdravıy smisl podskazıvayet, **İzvestiya Başkortostana**, 23 Ocak (1992).

¹³ Galimov B.S. İ snova o yazıke. **Vatandaş**, No 7 (1997), s. 201.

¹⁴ Nigmatullin R. Poznat' yazıkı jıvuşçego ryadom, **İzvestiya Başkortostana**, 10 Şubat (1999).

polis, taşıt, tıp v.s. gibi bölgelerinden çıkartılmıştır.¹⁵ İ.A. Andreyev'a göre, "Çuvaşçayı devlet dili olarak ilan etmenin ilk amacı onu korumaktır. Bu ona, son yıllarda kovulduğu alanlarda fonksiyonlarını yerine getirmeye imkân verecektir"¹⁶. M.İ. Skvortsov da aynı fikirdedir. O, "Çuvaşçayı devlet dili olarak ilan etmek gerçekten koruyucu bir harekettir. Her cumhuriyet, her devlet en değerli şeyi olan dilini korumaktadır. Ve bu millî menfaatler çerçevesi dışına çıkmaktadır. Çünkü millî sıfatsız ve millî başlangıçsız bir insan kültürü yoktur"¹⁷.

XX. yüzyılın 90'lı yıllarında Başkurdistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Başkurtçayı bilmesi-bilmemesi sorunu dikkati çeken sorunlardandı. Bu yeniliğe karşı olanlar onun sadece Rusça konuşanların haklarını kısıtığını söylemekteydiler. Bu mesele ile ilgili de ilerici toplum fikri söylenmiş ve sorunun aslı açıklanmıştır. Başkurt Otonomi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şurası toplantısında (1991) Başkurt Halk Şairi Mustay Kerim şöyle demiştir: "*Cumhurbaşkanı olacak biri doğuştan gelen iki sığata sahip olmalıdır: birincisi, Başkurt halkının dilini, tarihini, ruhî kaderini hissetme sıfatı, ikincisi, doğduğu yeri hissetme sıfatı, yeri hissetme millî bir his kadar büyüktür. <...> Yer öyle bir şeydir ki onu kimse doğurmamıştır, onu tabiat yapmıştır. Ama ya o ya bu sahaları benimseyen, muhafaza eden, koruyan halklar vardır. Yer her zaman bir koruyucuya muhtaç olmuştur. Bu yeri ilk önce benimseyen ve koruyanlar Başkurt kabileleri olmuştur. Belki onlar çok fazla olmamışlardır. Ama ne kadar olduysalar o kadar olmuşlardır ve başka kimse olmamıştır. Sonra onların az kalması onların suçu değildir. Şimdi ya o ya bu halkın tarihî hakkını sayılarla saymak adaletsizcedir çünkü sayılar Başkurt halkının faydasına değildir. İhtiyar Başkurt şairi olarak söyleyeyim ki Başkurt halkı kimseyi kınamamakta ve kimseye şikayet etmemektedir. Tarih ile dava olmaz. Ancak o kendi hüküm edebilir. Tekrar söylüyorum, geçmişle hesabımız yok, bugünle de yok. Söz konusu olan ancak Allahın adaleti, yani yerli halkın asıl haklarıdır. Eğer cumhurbaşkanı eski bir halkın dilini, tarihini, haklarını, ruhî hayatını ve son olarak aslını bilmeli mi sorusu varsa, bu soruyu akla aykırı saymaktayım. Başka türlü olur mu?"¹⁸*

Cumhurbaşkanının Başkurtçayı da bilmesi gerekliliğinden şüphelenmeyerek Rusya Bilimler Akademisi akademisyeni R.İ. Nigmatullin aşağıdakileri yazmaktadır: "Cumhuriyet Anayasası'ndaki Başkurdistan Cumhurbaşkanı'nın Rusçadan başka Başkurtçayı da bilmesi gerekliliği hakkındaki münakaşa götürmez gibi görünen bir madde, Rusya Duması'nda ve Rusya Anayasa Mahkemesi'nde sadece Rusça bilen tek dillilerin haklarını kısıtlatmak gibi kabul edilmektedir. Eğer Başkurdistan Cumhurbaşkanı olmak isteyen kişi basit konular üstüne olsa da Başkurtça konuşamıyorsa veya konuşmayı öğrenmek istemiyorsa, onun cumhuriyetin başkanı olmaya hem ahlâkî, hem meslekî hakkı yoktur. Başkurtça bilmek, Rusya'nın yüzde iki sahasında yaşayan ve 200 sene önce bu yerlerde çoğunluğu teşkil eden, Rusya'nın değişik yerlerinden göç edenleri her zaman kabul eden ve ülkemizde olan değişimler sırasında başkalarına göre daha çok zarar gören halka saygı göstermektir. Ve Başkurtça bilmeyi talep etmeyi Rusça konuşanları kısıtlamak olarak nitelemek doğru mudur acaba?"¹⁹

Devlet dili ve Başkurdistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Başkurtçayı bilmesi-bilmemesi sorunları hararetle münakaşalara sebep olsa da cumhuriyette halklar arasındaki münasebetler gerginleşmedi ve durum nispeten sakindi. Bunda elbette olup bitenlere zamanında karşılık veren ve kendi fikirlerini delillerle açıklayan Başkurdistan'ın ilerici toplum şuru büyük bir rol oynamıştır.

Rusya'nın başka cumhuriyetlerinde dil siyaseti sorunları üzerine toplum şuurunun genel gelişme yönlerine gelince diyebiliriz ki toplumun önde gelen kesimlerini eskiden ve şimdi de telâşlandıran sorunlar yaklaşık aynıdır. Bu, Rusça olmayan anadilini konuşanların sayısının azalmasından, dilin sosyal fonksiyonlarının sınırlı gelişmesinden, okullarda dili öğretme sorununa yeterli dikkat edilmediğinden

¹⁵ Yegorov N.İ., *age*, s. 33-56.

¹⁶ Zakon pisan o yazıkah, *Sovetskaya Çuvaşiya*, 16 Ağustos (1990).

¹⁷ *Age*.

¹⁸ Kerimov M. *Eserzer (biş tomda), 5-se tom: iştelekter, mekeleler, telmerzer*, Başkörtostan "Kitap" neşrieti, Ufa 1999, s.454-455. (Başkurtça).

¹⁹ Nigmatullin R., *age*.

(öğretim kalitesinin düşük olması, Rusça konuşan öğrenciler için anadili ders kitaplarının olmaması) dolayı anadilinin hayatı için telâşlanmaktadır.

Rusya bölgeleri okullarında Rusça dışındaki dilleri öğretmenin iyi tecrübesi olmasına rağmen bazı cumhuriyetlerde bu mesele halledilmemiştir. Meselâ, Hakasya'nın Hakasça öğretilen okullarında Hakasça ya sıfır ders ya da yedinci ders olarak okutulmaktadır. Bundan dolayı Hakas anne babalar kendilerinin haklarını kesilmiş saymakta ve çocuklarının ıstırap çekmesini istememektedirler. O yüzden onlar Hakasça öğrenmekten vazgeçmektedirler.

Dağlı Altay ve Hakasya Cumhuriyetleri toplumlarının ileri kısmı, filoloji fakültesinin millî bölümüne gelen, ama Altayca veya Hakasça az bilen veya hiç bilmeyen öğrencilerin sayısının artmasını endişe ile karşılamaktadırlar.

Dillerin geleceğinden bahsederken demeliyiz ki dilin devlet dili olması, dillerin okulda okutulması vb sorunları otomatik bir şekilde çözmez. Ancak ortak bir gayretle, yani hem cumhuriyet idarecileri, hem öğretmenler, hem ayrı bir insan hepsi birlikte bir sonuca varabilirler. O yüzden sorumluluğu ancak bunlardan birine yüklemek doğru değildir. Bize göre bu fikir L.M. Muharryamova'nın (Tataristan) makalesinde açıkça belirtilmiştir. O şöyle diyor “...dil siyaseti bir defa kabul edilen karar şeklinde, BİR kanun veya Bir program kabul etme yoluyla güdülemez. Dünyada edinilen tecrübeye göre etkili dil siyaseti, devamlı, sırayla yapılan yasama düzenlemesinin sonucudur.<...> Şimdiye kadar devlet mercileri, dil siyasetinin tek öznesi sayılırdı. <...> Öyle anlaşılıyor ki dilleri geliştirme ve koruma süreçleri <...> toplumun bütün önde gelen kesimlerinin, bütün sosyal enstitülerin gayreti neticesinde mümkündür. <...> Dil siyasetini, hukukî (kanun) veya organizasyon-yönetim (program) özellikli tedbirler şeklinde anlamak yanlıştır. Sosyolengüistik prensipleri ve ahlâki-psikoloji kısımları da hesaba katmak lazımdır.²⁰

²⁰ Muharryamova L.M. Osnovniye polojeniya proekta “Konsepsiya yazıkovoy politiki Respubliki Tatarstan, Yazıkovaya situatsiya v Respublike Tatarstan: sostoyaniye i perspektivi: Materialı naučno-praktičeskoj konferensii, 19 Kasım 1999, 2 Cilt, Казань, 1999, С:1, s. 56.